

RITUELEN ALS TWISTPUNT VAN MODERNITEIT

Ontwikkelingen van traditie en ritueel bij de hooglandindianen in de stad El Alto, Bolivia

De indigenas uit de hooglanden (aymaras) hebben een groot aandeel in de ontregeling van de politieke situatie in Bolivia in het afgelopen jaar. Een belangrijk motief voor deze aymaras om op te staan tegen de politieke machtshebbers in La Paz is de slechte sociaal-economische situatie waarin de meeste aymaras zich bevinden. Met name op het platteland is overleven moeilijk, en het is juist hier waar het merendeel van de aymaras woont. Als gevolg van de slechte omstandigheden op het platteland is de illusie van de in de stad heersende zegeningen van de moderniteit steeds aantrekkelijker geworden. Al sinds de jaren zestig geven velen aan deze belofte gehoor en verhuizen met hun gezin naar de migrantenstad El Alto (700.000 inwoners), gelegen naast de hoofdstad La Paz. Het blijkt niet makkelijk te zijn om in de stad een goed leven op te bouwen. Er bestaan behoorlijke verschillen tussen de stadse regels en de patronen waarmee de migranten zijn opgegroeid. In de stad zijn fragmenten van een meer westers-georiënteerde samenleving in het dagelijkse leven op straat te ontdekken naast een mentaliteit van het dorpse leven: de mentaliteit van het individualisme wint aan belang naast de houding van gemeenschappelijkheid, economische prestige wordt belangrijk naast de uitoefening van reciprociteit (wederkerigheid; 'vandaag help ik jou, morgen help jij mij'). Daarnaast wedijvert de katholieke kerk met de plattelandsgebruiken en het geloof in allerhande geestelijke entiteiten en opvattingen over de levende natuur. In dit artikelje verkennen we de gevolgen van de urbanisatie op de waardering van de uitoefening van rurale rituelen in de stad.

Kosmologie

Centraal in de kosmologie van de aymaras staat de opvatting dat de hele natuur is doordrongen van leven en dat alles met al het andere is verbonden. De mens is via talrijke relaties verbonden met o.a. geestelijke entiteiten en natuurverschijnselen. Het is de taak van de mens om de kosmische relaties in de wereld voortdurend met elkaar in harmonie te brengen om zo de reproductie van leven te garanderen. Een belangrijke methode waarover de mens volgens de aymaras beschikt is de rituele ceremonie. Via rituelen draagt de aymara bij aan bijvoorbeeld een goede oogst, gezondheid en harmonie. Het wereldbeeld is derhalve kosmocentrisch (de relatie met de kosmos staat centraal).

Het waarden van rituelen

Onder invloed van de 'moderniteit' en de katholieke vorming in de stad worden de plattelandsgebruiken -de erfenis van de voorvaders- en de spirituele omgang met de werkelijkheid (kosmologie) van de aymaras uitgedaagd. Het blijkt dat in El Alto de sociale dimensie (netwerken, sociale en economische prestige) voor het overleven aan belang wint ten opzichte van het belang dat aan het harmoniseren van de kosmische relaties wordt gehecht. In de stadse waarden is veel ruimte voor waardering van een sociale statuspositie. Volgens veel stedelingen verschaft een moderne mentaliteit de ingrediënten om een dergelijke sociale positie te verwerven.

Alhoewel de kosmologie van de aymaras heel flexibel is wat betreft de incorporatie van nieuwe denkbeelden binnen de eigen kaders, zijn migranten steeds meer geneigd om, wat betreft het spanningsveld tussen stadse en plattelands patronen, 'moderniteit' en 'traditionaliteit' tegenover elkaar te stellen. De migranten die in meerdere mate proberen een moderne levensstijl na te streven, waarderen het moderne verlangen naar economische voorspoed en persoonlijke prestige derhalve als positief en begerenswaardig, terwijl traditionele gebruiken en 'bijgelovige rituelen' tekenen zijn van onwetendheid en achterlijkheid. Dit onderscheid is een gevoelig punt van aandacht bij de identiteitsvorming van migranten in de stad.

In de praktijk blijkt het dat de bepaling of iets al dan niet een traditioneel gebruik is dat in de categorie 'bijgeloof' thuishoort, sterk afhankelijk is van de persoonlijke visie van een migrant. Deze subjectieve mening is meestal plooibaar al naar gelang het de betreffende waarnemer uitkomt om zich in het sociale leven te distantiëren of juist te verenigen met de andere persoon of migrantengroep. Hoewel de (eerste generatie) migranten in de stad zelden volkomen afstand kunnen doen van bepaalde gebruiken waarmee ze zijn opgegroeid, leidt het waarden van traditie en ritueel toch tot een sociaal spanningsveld en daarmee tot vormen van discriminatie tussen de (eerste generatie) migranten onderling.

Traditie en rituelen in de stad

Om in de stad te overleven gebruiken migranten vrijwel zonder uitzondering fragmenten van de stadse regels en van moderne patronen uit hun omgeving bij het vormgeven van hun dagelijkse leven. In verschillende delen van de stad worden niettemin nog regelmatig rituelen uitgevoerd voor Moeder Aarde en andere begunstigde entiteiten die uit de dorpen zijn meegebracht. Gegeven het bestaan van

het sociale spanningsveld dat hoofdzakelijk is gebaseerd op de waardering voor, of afwijzing van, traditionele gebruiken, kunnen we de relevante vraag stellen welke ruimte traditie en rituelen in de stad eigenlijk innemen.

Voor een antwoord is het zinvol om onderscheid aan te brengen naar het type migranten die in de stad wonen. Om hier inzicht in te krijgen hebben we uitgebreid onderzoek gedaan in verschillende wijken van El Alto. We hebben een ordening in type migranten aan weten te brengen op basis van de mate van integratie in de moderne aspecten van het leven in de stad. We onderscheiden vier categorieën van integratie, die uiteraard niet als maat moeten worden genomen, maar als indicatie tot ordening. De categorieën moeten niet worden beschouwd als een lineair tijdsmodel dat onherroepelijk leidt tot integratie. Migrantenverschuiven in veel gevallen gedurende hun verblijf in de stad wel van categorie, maar dit hoeft niet persé naar een opvolgende categorie te zijn. Tenslotte: in elke fase bestaat er een andere opvatting over de sociale en religieuze rol en betekenis van (het handhaven van) 'traditionele' rituelen.

Categorieën van integratie

Migranten in de eerste categorie (Categorie Ruraal) wonen het verste verwijderd van het economische centrum, de wijk La Ceja. Ze wonen enigszins landelijk, leven zo veel mogelijk teruggetrokken van andere wijken, wonen pas enige jaren in de stad en hebben een sterke band met de dorpen van herkomst. Gebruiken en rituelen worden doorgaans publiekelijk uitgevoerd.

De tweede categorie kunnen we Semi-Ruraal noemen. Deze categorie is samen met categorie drie dominant in de meeste wijken tussen het economische centrum en de buitenwijken in. Migranten in categorie twee voelen zich diffuus en gediscrimineerd. Ze hanteren nog in grote mate een ruraal discours en rurale gebruiken, maar proberen dit te verzwijgen voor buitenstaanders om discriminatie te voorkomen. Velen hebben nog banden met het dorp van oorsprong, maar ook dit proberen ze te ontkennen. Rituelen worden vaak nog wel uitgevoerd, maar dan wel in private sferen, zoals in huis. Sommige mensen gaan na verloop van tijd geloven in hun eigen denigrerende houding van afwijzing ten aanzien van de 'bijgelovige rituelen en gebruiken'.

In de derde categorie (Semi-Urbaan) verblijven migranten van uiteenlopend allooi. Zoals aangegeven behoren hiertoe migranten die in het sociale spanningsveld staan met categorie twee, en geneigd zijn tot discriminatie van 'de domme plattelanders'. Dit type voelt zich al heel modern omdat hij de stadsregels kent, maar hij bedient zich nog maar nauwelijks van een modern discours. Naast dit type (3a) migrant passen in categorie drie nog twee types. Allereerst is dit de migrant die nog steeds rituelen uitvoert, hoewel hij vaak geen band meer heeft met zijn dorp (3b). Hij kent de stad, en staat boven discriminatie. Het andere type is de nostalgische migrant die een stadsleven leidt en zijn kinderen op school heeft, maar eigenlijk terugverlangt naar de stilte en ongedwongenheid van het platteland (3c).

De vierde categorie omvat de moderne migrant die vooral in de centrale wijk La Ceja woont. Hij voelt zich in de stad als een vis in het water, en bevindt zich in een bevredigende sociaal-economische situatie. Deze migrant heeft geen band meer met zijn dorp van herkomst en woont meestal al tientallen jaren in de stad. In deze categorie zijn twee typen te onderscheiden. Het eerste type (4a) staat afwijzend tegenover de traditie. Hij kijkt vooral naar de grote stad La Paz met zijn vele economische mogelijkheden en blikt minder achterom naar de migranten in El Alto. Het tweede type (4b) is interessant. Hij is dusdanig goed geïnformeerd door de moderne communicatiemiddelen, dat hij begint in te zien dat het westers gedachtegoed het Boliviaanse culturele erfgoed aan het verdringen is. Dit is voor hem een reden om zijn afkomst weer te gaan benadrukken. Bovendien is de voorwaarde die in deze kringen sinds enige tijd bij 'moderniteit' hoort, dat het belangrijk is om bewust te zijn van je etnische identiteit. Het gevolg is dat deze migranten sinds enige jaren de rituele en traditionele dimensie hoog zijn gaan aanslaan. Ze voeren nu weer heel actief rituelen uit in en om de stad (voor economische voorspoed, gezondheid en een huis), en benoemen zich tegelijkertijd modern als aymara.

We hebben echter moeten constateren dat de vorm van rituelen dan wel zo goed mogelijk wordt geïmiteerd van de rituelen zoals ze die uit de dorpen herinneren, maar dat de uitgangspunten van het uitvoeren in de stad en op het platteland verschilt. In de stad ligt de nadruk niet zozeer op een kosmische verbinding die de mens heeft met de krachten van de werkelijkheid, als de spirituele erfenis van hun voorvaders, maar de intentie is vooral sociaal-culturele identiteitsbevestiging en een uitdrukking van de culturele geest van de moderniteit.

Terwijl op de weg naar 'moderniteit' voor de migrant meestal afstand moet worden gedaan van een (groot) deel van de culturele gebruiken en van de traditionele rituelen, blijkt er in de moderne sfeer van El Alto onder de indigenas juist weer meer ruimte te komen voor ritueel en traditie. We spreken echter

wel van een stadse ritualiteit, waarin wellicht minder cultureel erfgoed is verborgen dan aanvankelijk lijkt. In welke mate de kosmologische beginselen van de wereldvisie van de aymara in deze globaliserende wereld kan worden doorgegeven aan volgende generaties, zal afhankelijk blijken van de flexibiliteit en inertie van de aymara cultuur.

Hilvert Timmer
cultureel antropoloog
hilvert@chakana.nl